

Islandsk dialektgeografi : problem og resultat

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **31 (2001)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Islandsk dialektgeografi

Problem og resultat

Det er et gammelt spørsmål, om det fins dialekter på Island. I tidens løp har det nok vært mange som har oppfattet den språklige situasjonen slik, at den ikke har forandret seg noe særlig siden den klassiske gammelislandsken, at språket stort sett er det samme som i den gamle tiden og at hverken det gamle eller det moderne språket har noen geografisk variasjon å tale om. Det har nok særlig vært nasjonalt sinnete islendinger som var av den oppfatningen at deres språk på denne måten var noe ideelt som skilte seg fra nesten alle andre språk som vi kjenner til, men også vi utlendinger er blitt vant til å se på islandsken som noe enhetlig både når det gjelder tid og rom og jeg husker godt, at det nesten virket som en liten sensasjon, da vår lærer i gammelislandsk for første gang viste oss boken *Mállýzkur* av Björn Guðfinnsson. Spørsmålet ble også forholdsvis tidlig drøftet vitenskapelig av Hans Kuhn i en artikkel med tittelen “Die sprachliche Einheit Islands” (s. Kuhn 1935). I denne artikkelen hevdet forfatteren at det trass i vanskelige topografiske forhold, spredt busetning og fravær av byer helt ned i det 19. hundreåret var så små lingvistiske forskjeller mellom de forskjellige, også langt fra hverandre liggende landsdelene at det ville være feilaktig å bruke ordet ‘dialekt’ (“Mundart”), ja han tok til og med det kjente verset om språket i Vestfjordene “það er svo strangur gangur osv.” til inntekt for sin oppfatning: mens tyske spottevers av denne typen holder seg, mener han, innom en snever lokal ramme, refererer dette til et så stort område som en hel landsdel og det er derfor riktigere å snakke om “regionale særegenheter i uttalen” enn om forskjellige dialekter. Men det er ikke bare de små forskjellene som Kuhn støtter sin mening på, han har et argument til og det er fraværet av hver motsetning mellom lokalt bundet talemål og skriftspråk; det fins ingen sosial skilnad mellom lokalt talemål og skriftspråk; alle uttalevarianter (unntatt ‘flámæli’) er tillatt også i det mest velpleide språket og også når det gjelder lokalt (regionalt) ordforråd – som Kuhn vurderer til “tusener eksempler” –, er ikke noe forbudt, det fins ingen motsetning mellom “rett” og “feil”, og dette er faktisk det viktigste argumentet for Kuhn, så han skriver: “Island ist nicht nur tatsächlich, sondern es ist auch grundsätzlich ohne Mundarten”. Det er nok ikke mange blant språkforskerne som har uttalt seg så desidert, man har i løpet av de siste tiårene flere ganger pekt på at islendingene selv helt siden ca. 1700 har vært klar over at det fins dialektforskjeller. Man har påpekt at Árni Magnússon ikke bare har nevnt at på hans tid uttaltes æ fremdeles som monoftong på Østisland, men også samlet dialektord: i hans *Voculæ Islandicæ* [10] *rariores nonnullæ* (s. Árni Magnússon 1930) fins det over 150 sjeldne ord, delvis med angivelse av typen “Daudyfli, Cadaver... Er alment mál i Fliotsdals heradi, og er þar sama sem Hræ”, og han bruker også allerede termer som *norðlenska*, *sunnlenska* og slikt. Det er også kjent at Eggert Ólafsson og Þorvaldur Thoroddsen har vært interessert i lokale ord, uttrykk og uttaleformer og med Björn Magnússon Ólsen i

slutten av forrige hundreåret begynner også den vitenskapelige filologien å beskjeftige seg med regionale trekk i både fonologi og ordforråd (s. Jón Aðalsteinn Jónsson 1964, s. 68 f.). Björns materiale ligger delvis til grunn for de opplysningene om dialektale drag i fonologi og ordforråd som Sigfús Blöndal og Jón Ófeigsson gir i den store ordboken fra 1920–24, og deretter er det blitt nokså mye fart i islandsk dialektforskning – med navn som Stefán Einarsson, Björn Guðfinnsson og andre, nå sist fremfor alt Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. Men hvorvidt vi skal bruke ordene ‘dialekt’, ‘dialektologi’, ‘dialektgeografi’ om islandske forhold, er til syvende og sist et definisjonsspørsmål. Karl-Hampus Dahlstedt i sin oversikt over islandsk dialektgeografi fra 1958 siterer to definisjoner, en videre og en trangere: den første er Marouzeaus og går ut på at “dialekt er en gruppe språkdrag som danner en talevariant som er klart skilt fra tilgrensende, beslektede men likevel tydelige talevarianter”, den andre er Hellqvists og innbefatter også avstanden fra riksspråket (skriftspråket), s. Dahlstedt 1958, s. 7 f. En lignende definisjon som Hellqvists finner vi f. eks. også i et moderne lingvistisk leksikon som Hadumod Bussmans fra 1983 – “Von der Hoch- bzw. Schrift- oder Standardsprache unterschiedene, landschaftlich ausgeprägte Form gesprochener Sprache” – og det er nok denne som i den nyere språkvitenskapen har vært den mest alminnelige. Hvis vi legger den til grunn for vårt studium av islandske talemålsvarianter, er det klart at disse faller utenfor begrepet dialekter, men på den andre siden brukes ordet dialekt særlig i moderne sosiolingvistikk for det meste i en videre forstand; en kan vel si at det er nærmest blitt synonym med hver form av talemålsvariant. Og for øvrig synes problemet neppe å eksistere i islandsk: ‘mállýska’ betegner, i hvert fall i den forstand Björn Guðfinnsson bruker det, ikke en gruppe, men et enkelt geografisk begrenset språkdrag.

I tradisjonell dialektologi kan vi prinsipielt skille mellom to fundamentale aspekter respektive metoder: vi kan studere et enkelt steds dialekt, gjøre en analyse av mer eller mindre hele dialekten i en bestemt by, bygd eller landsby (resultatet blir da dialektmonografier) eller vi kan kartlegge et enkelt eller flere dialektdrag over et større område og konsentrere oss om dette eller disse ut fra lingvistiske, geografiske, historiske og andre synspunkter. Selv om det geografiske synspunktet også hører med til den første metoden, er det den andre, der det spiller hovedrollen, selv om en kan peke på at man innom prosjektet *Rannsókn á íslensku nútímamáli* (RÍN) delvis også er gått i gang [11] med byundersøkelser (Reykjavík, s. Höskuldur Þráinsson/Kristján Árnason 1984). I *dialektgeografien* ligger i bunn og grunn også de mest spennende og vidtrekkende problemene. Det er denne metoden som først ble aktuell i tysk dialektforskning, tidlig etterfulgt av forskningen på romansk område (Frankrike osv.), og som kulminerte i de store atlasverkene som er kommet ut i dette hundreåret og som delvis fremdeles er under utgivelse. I samband med kartleggingen av større dialektområder tok også den kulturgeografiske betraktningssmåten fra omtrent 1920 et stort oppsving – en metode som prøver å sette lyd, former og ordgeografiske fakta inn i en bred allment kulturell sammenheng som også omfatter

historiske konstellasjoner, administrasjonshistorie, etnologiske fenomen osv. Denne kulturmorfologiske synsmåten har av lettforståelige grunner aldri riktig vært aktuell på Island, bortsett fra Stefán Einarssons forsøk (1932) på å sette dialektgrensen nord for Berufjörður i forbindelse med monopoltidens handelsdistrikt, mens den nyeste forskningen innom RÍN-prosjektet i høy grad er blitt oppmerksom på sosiologiske problem. Kulturmorfologisk dialektgeografi har også ute i Europa mistet en god del av sin popularitet, men den geografiske synsmåten i det hele tatt er selvfølgelig fremdeles viktig, bl. a. for språkhistorien – den hjelper oss f. eks. å forstå en lydovergang som *lf, rf > lb, rb* som fins i gamle kilder fra Nord- og Vestlandet (*tolb, orb*), men siden den tiden er forsvunnet igjen, og den kan også gi oss en pekepinn om i hvilken retning utviklingen går (f. eks. ved *linmæli/harðmæli, hv-/kv-* og annet). Det spørs da, hvor langt islandsk språkforskning er kommet på dette området, og når vi kikker igjennom den tilgjengelige litteraturen, ser vi snart, at lydverket/lydgeografien har fått en i det nærmeste uttømmende behandling. De viktigste navnene er her Stefán Einarsson, Björn Guðfinnsson, Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason, som jeg alt har nevnt og som jeg skal komme tilbake til, men vi er også takknemlige for de oversiktsfremstillingene som Karl-Hampus Dahlstedt 1958, Hreinn Benediktsson 1961–62 og Jón Aðalsteinn Jónsson 1964 har gitt. Jevnført med det, inntar ordgeografien en nokså beskjeden plass. Det er riktignok temmelig mange som har påpekt, hvor viktig og givende dette forskningsområdet kunne være, en pekepinn er jo allerede de mange stedfestede ordene som fins i Blöndals ordbok (en har regnet ut at det er omtrent 5500!), men det fins også henvisninger av Marius Kristensen (1924), av Halldór Halldórsson (1943) og flere andre, men hittil er det ikke blitt gjort mye konkret arbeid. En av de få som har forsøkt å få grep på problemet islandsk ordgeografi er Jón Aðalsteinn Jónsson som i 1953 publiserte en artikkel “Lítil athugun á skaftfellskum mállýzkuatriðum” (s. Jón Aðalsteinn Jónsson 1953), der han med hjelp av statistikken fremanalyserer et ordgeografisk kjerneområde i Vestur-Skaftafellssýsla, som i avtagende grad fortsettes inn i Rangárvallasýsla og østover til Öræfi og helt over til Lón i Austur-Skaftafellssýsla, så han med all rett framhåller at det har lyktes ham å påvise at det ikke fins mindre dialektskillnad i ordforrådet enn i uttalen. Jeg selv har også forsøkt meg på å levere et bidrag til islandsk ordgeografi, men dette skal jeg komme tilbake til senere. [12]

Vi kan imidlertid etter min mening ikke la oss nøye med de rent interne forholdene på Island. Islandsk språk har opp gjennom hundreårene vært så nær knyttet til Norge og har som kjent enda den dag i dag så mye felles med fremfor alt vestnorske dialekter at vi må dra inn disse forholdene i en fremstilling av islandsk dialektologi. Emnet islandsk dialektgeografi omfatter da to problemområder: 1. relasjonene mellom islandsk og norsk språk og norske dialekter, – 2. de internt islandske forholdene. De to områdene hører ikke direkte sammen; riktignok stiller Modéer 1957 spørsmålet “Återgå möjligen enstaka dialektala egenheter (på Island) på variationer i landnamsmännens språk?”, d. v. s. gjenspeiler visse dialekteiendommeligheter på

Island bestemte norske dialekter?, men jeg tror – muligens bortsett fra noen få unntak – ikke det er tilfellet, dertil er det gammelislandske språket for enhetlig og det har tross alle forsøk ikke lyktes å påvise dialektale særdrag i gammelislandsk. Men utfra et historisk synspunkt er allikevel spørsmålet om islandskens forhold til norske dialekter av betydelig interesse. Det har flere ganger vært gjenstand for diskusjon og for ikke mer enn et par-tre år siden har Helge Sandøy satt ny fart på denne diskusjonen. Men for å være helt precis, så består problemet i virkeligheten av to deler: 1. hvordan er det eldste islandske språket oppstått fra og med slutten av det 9. hundreåret? – 2. hvordan skal en forklare de mange overensstemmelsene mellom islandsk og norsk som etter alt å dømme ikke går tilbake til landnåmstiden, men som tydeligvis har oppstått århundrer senere? Jeg skal i all korthet prøve på å skisere disse to problemene.

1) At islandsk språk både i gammel tid og nå er relativt sett så enhetlig har jo forlenget vært et velkjent faktum, men en har nok ikke gjort seg dypere tanker om hvorfor det er slik, en har i alminnelighet latt seg nøye med forklaringer som Alltingets samlende funksjon, den litterære tradisjonen og slikt og en har i allmennhet latt seg nøye med å konstatere at islandsk var en sørvestnorsk dialekt, ettersom de fleste nybyggerne kom fra Sørvest-Norge. En av de første som gjorde oppmerksom på det eldste islandske språks spesielle livsvilkår, var Marius Hægstad i Islanddelen av storverket *Vestnorske maalføre fyre 1350* som ble avsluttet 1914, men utkom først 1942 (s. Hægstad 1942). Han regner med at landnåmsmennene som kom fra forskjellige deler av Norge også kom med forskjellige dialekter, noe som hadde en blanding og senere utjevning til følge. Dette stemmer godt overens med hva vi vet fra andre nykoloniserte områder, f. eks. Østtyskland, og det er derfor nokså allment akseptert i dag at islandsk er et typisk 'kolonimål' og at det ytterst er derfor den er så enhetlig. Slik kan vi lese det i mange oversiktsfremstillinger, men ingen har hittil prøvd å påvise det konkret gjennom å undersøke, om det islandske språket inneholder andre element enn bare sørvestnorske. Med tanke på at det er svært lenge siden Island ble bebyggt og at utjevningen ifølge teoretiske overveielser må ha skjedd ganske fort (innom de første hundre årene), synes det også å være veldig vanskelig å komme over gamle språkdrag som ikke er blitt tildekket av senere utviklinger. Lydhistorien synes på dette punktet å være ganske håpløs, men jeg har likevel kunnet samle en rekke eksempler på former uten nasalassimilasjon [13] som får sin beste forklaring i at de er tatt med til Island av folk som kom fra østlige deler av Norge. To av dem er *brinki* m. "liten forhøyning i jorden" (ved siden av det vanlige *brekka* f. "helling") og *klömp* (ved siden av det synonyme *klöpp*) "flat klippe o. l.", og det kan nok være betegnende for deres reliktkarakter at de ifølge Blöndal begge to forekommer i avsidesliggende egne som Sørøstisland respektive Vestfjordene. Det synes å være mer givende å undersøke ordforrådet, men det krever inngående analyser av ordgeografiske kart for å komme frem til forhold som med noenlunde sikkerhet kan dateres tilbake til vikingtiden. Jeg har gjort et sånt forsøk (s. Bandle 1967) og jeg

tror jeg har funnet en del ord som vi kan regne med er medtatt til Island fra andre målområder enn sørvestnorsk. Jeg skal nevne noen eksempler, men jeg kan ikke her i detaljer gjøre rede for resonnementene som ligger bak argumentasjonen:

1. “killing: ung geit, på første alderstrinnet”: islandsk har i allmennhet *kiðlingur*, sjelden *kið*, i Norge forekommer *kid* (*kji* osv.) hovedsakelig i sør, vest og nord, *killing* praktisk talt på hele Østlandet og i Sør-Trøndelag; *kiðlingur* er en gammel novasjon som – østfra, fra svensk område – kom så pass tidlig til Øst-Norge at det kunne bli tatt med til Island samtidig med det vestlige *kið*.

2. Blant adjektivene i betydningen “brunstig, om merra” har islandsk dobbeltypen *ála* (i Vestfjordene)/*álægja* (i de fleste øvrige delene av landet), og dette svarer til norsk *ålen* (i det sørøstligste Norge) og *åløy(en)* (på det nordlige Østlandet og i den indre Trøndelagen). Det opphavlige er *álæg* “den som kan bedekkes”, men den forkortede formen må også være av høy alder; en sånn forkortning er temmelig enestående og kan derfor neppe ha skjedd parallelt på forskjellige steder; stammen *ál-* må altså ha kommet fra Sørøstnorge til Island, den lengre formen derimot fra andre, særlig nordligere deler av Norge.

3. “kråka i hestefoten” heter vanligvis *hóftunga* på islandsk, men fra Rangárval-lasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla har jeg tre belegg på typen *þrjóskur*, som svarer til norsk *tr(j)øsk* i et lite område i Valdres og Hallingdal. Om det kan være så som Olav Beito en gang foreslo meg (muntlig) at det kunne ha vært ordet til den Bjørn fra Valdres som slo seg ned på Reynir på Sørlandet, tør jeg ikke si noe bestemt om.

4. En etter all sannsynlighet gammel forbindelse mellom Island og det østlige Fjell-Norge viser seg ved ordene for begrepet “med kalv, drektig om ku”, der det islandske *kelfd* (ved siden av *kálffull*) har en etymologisk parallell i norsk *kjelvd*, som i dag brukes i (nesten) hele Gudbrandsdalen; det kan gjerne tidligere ha hatt en noe videre spredning på Østlandet, men som jeg tror forekom det aldri i Vest- eller Sørvestnorge.

5. Blant betegnelsene på “nettmagen”, som vanligvis heter *keppur*, forekommer det i islandsk en type *fagrikeppur* som jeg i min avhandling fra 1967 forklarte som en omdannelse av termen *fagerhuva* som har stor spredning i det nordenfjelske Norge. En eldre islandsk type *fagrahúfa* trodde jeg den [14] gangen var hypotetisk, men den er i mellomtiden dukket opp i materialet til Orðabók Háskólans og dermed tror jeg vi her har et eksempel på islandsk-nordnorske forbindelser, ettersom norsk *fagerhuva* er en gammel novasjon overfor det sørvestnorske *huva*.

Slike eksempler er ikke særlig mange, men de viser det prinsipielt viktige: at islandsk ordforråd ikke bare har gamle forbindelser med Vestnorge, men også med andre deler av moderlandet, med andre ord: at det må være et blandings- og utjevningsspråk.

2) Dermed er selvfølgelig ikke sagt at ikke de islandsk-sørvestnorske forbindelsene tross alt er dominerende. Av statistikken som jeg har laget over husdyrterminologien fremgår at mot 31 eksempler på sammenheng med andre deler av Norge står 25 islandsk-(sør)vestnorske ord (inklusive noen ord med større vestsandinavisk utbredelse) og en kan da spørre seg, om disse islandsk-vestnorske forbindelser beror på nybyggernes overveiende herkomst eller om de skyldes senere spredning fra Norge til Island eller også fra Island til Norge. Dermed er vi kommet frem til det andre problemområdet: senere kulturelle kontaktens betydning for felles novasjoner mellom islandsk og (vest)norsk, med andre ord: felles opphav i de fleste nybyggernes herkomst eller påvirkning fra det ene språket til det andre? Som vi vet, er det helt opplagt at islandsk (med færøysk) hører til det vestnordiske målområdet når det gjelder lydstruktur og lydutvikling – med felles novasjoner som yngre u-omlyd, utviklingen *ll, nn > dl, dn*, diftongering av gamle lange vokaler o. a. (også nasalassimilasjon), men problemet er at de fleste av dem er så pass unge at de først er belagt fra omtrent 14. hundreåret og derfor ikke kan gå tilbake til landnåmstiden. I slike tilfelle har en da ofte tydd til antagelsen at fellesskapet beror på en felles disposisjon (predisposisjon) i artikulasjonsbasis, aksent eller lignende som fans i språket allerede i vikingtiden. Allerede A. B. Larsen avviser i en artikkel fra 1896 (se Larsen 1896, s. 8) tanken på en “utstråling” fra Norge til øymålene og tilskriver de felles yngre utviklingene “skjulte tendenser”, selv om disses realisering kan være blitt fremmet av gjensidig kontakt, og mange nasjonalt sinnete nordmenn har vært av samme oppfatning som jo godt passet sammen med den nasjonale idéen at islandsk og norsk egentlig var samme språk. Men også yngre forskere, som er preget av strukturalistiske tankeganger, har nok vært inne på samme idéen: språkutvikling er internt-strukturelt betinget; ytre påvirkning spiller ingen eller i hvert fall en meget sekundær rolle. På denne måten blir den skarpe kritikken forståelig som Hreinn Benediktsson og Bjarne Ulvestad fremførte mot boken til Chapman *Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships* (se Chapman 1962): etter at den allerede nevnte Hans Kuhn i 50-årene på flere steder hadde hevdet at kulturkontakten mellom Island og Norge helt til slutten av middelalderen var så nær at praktisk talt enhver språklig novasjon i norsk kunne “lånes” til islandsk, prøvde Chapman å ta opp problemet predisposisjon/kulturell påvirkning i hele dets rekkevidde i hvert fall innen fonologien: han kom ikke frem til helt sikre resultat, men er stort sett tilbøyelig til å tilskrive [15] kulturkontakten (språklig utstråling) hovedrollen, og dette fikk han altså kritikk for i den grad at Helge Sandøy (se Sandøy 1994) taler om et “totalslakt”. Sandøy selv mener at det er gått en hel del “magi” eller “mystisisme” i teorien om predisposisjon og systemintern utvikling, men han inntar en nokså differensiert holdning: han mener at en så alminnelig lydovergang som diftongeringen av gamle lange vokaler praktisk talt kan forekomme overalt og altså helt enkelt kan bero på parallellutvikling, men at en mer sjelden overgang som *nn > dn* – som i islandsk, færøysk og en del sørvestnorske dialekter er underkastet forholdsvis kompliserte regler (bare etter lang vokal) – må bero på kulturell spredning. Dessuten mener

Sandøy med rette at teorien om felles disposisjon vanskelig lar seg forene med islandskens karakter av blandingsspråk: hvordan kan den gamle sørvestnorske artikulasjonsbasis være bevart til 300–400 år etterpå, når islandsk som “smeltedigel” inneholder så mange ikke-sørvestnorske elementer? Jeg kan selv på grunnlag av mitt materiale ikke gi noen definitiv løsning på problemet: jeg kan ikke i noe tilfelle påvise at ord innom husdyrterminologien har vandret fra Norge til Island etter landnåmstiden, men jeg tror at det er de spesielle forholdene innenfor jordbruket som er skyld i det (se Bandle 1967, s. 530 f.). Ordforrådet må imidlertid ikke tapes av syne, når det gjelder de prinsipielle mulighetene for kulturell spredning og jeg har også innom mitt materiale funnet ganske nye ord som i hvert fall er kommet så langt som til Færøyene (f. eks. *springe* i betydningen “bedekke”). Avgjørelsen kan ikke treffes innom bare fonologien, et helhetsbilde viser i hvert fall – trass i alle påstander om øymålenes isolering –, at det i hele middelalderen og delvis også senere gikk en nokså sterk strøm av språklige novasjoner mot Færøyene og Island, både i ord, ordformer og syntaktiske fenomen. Jeg nevner bare noen få eksempler:

1. fra formlæren: passivformen *-st (-zt)*, som i gammelnorsk er belagt før 1200 og ifølge Kjartan Ottósson (se Ottósson 1992) i det hele tatt er tidligere i norsk enn i islandsk; sammenblanding av dual og plural i personal- og possessivpronomen 1. og 2. person, i gammelnorsk siden ca. 1300; former uten u-omlyd og annet,
- fra syntaksen: *sá* som bestemt artikkel, *sem* som relativpronomen, inkoativkonstruksjoner med *fara* istedenfor eller ved siden av *taka* plus infinitiv,
- fra ordforrådet: fremfor alt lånord fra det østlige og sørlige Norden (etter hva Christian Westergård-Nielsen 1946 har påvist).

Det er ikke så svært mange eksempler, men vi får ikke glemme 1. at en hel del novasjoner har gått vestover som har stanset ved Færøyene (f. eks. akk. pl. *steinar* o. l.), – 2. at islandsk en gang tok opp en hel del former som senere er forsvunnet igjen takket være det konservative språkmiljøet, f. eks. *tann/þann* i nom. sg. av demonstrativpronomenet, *sum* istedenfor *sem* og annet. Når vi tar disse novasjonene med i betraktningen, blir det nokså sannsynlig at også fonologiske novasjoner kunne spre seg på denne interkulturelle måten, og det er da heller ikke vanskelig å se hvorfor, når vi tenker på den betydningen det [16] norske Vestlandet med Bergen i hele middelalderen har hatt for islendinger og færøyinger. Forholdet mellom islandsk og norsk er, for å si det kort, et samspill av sammenheng og motsetning: på et forholdsvis så perifert område som jordbruk (feal), der det ikke er så mye kulturelle internasjonale kontakter, er også de lingvistiske kontaktene tidlig blitt avbrutt, mens det i noe så sentralt som lyd- og formverk har vært mange muligheter til utveksling av novasjoner, så sammenhengen har kunnet bli opprettholdt trass i store typologiske forskjeller (i formverk og syntaks), og det samme har etter alt å dømme

også vært tilfellet innom *visse* deler av ordforrådet, f. eks. i fisketerminologien – det gjelder bare å gå i gang med undersøkelser!

Men la oss nå se litt nærmere på den internt-islandske dialektgeografien! Som jeg sa tidligere, er de lydgeografiske forholdene temmelig uttømmende behandlet, takket være forskere som Stefán Einarsson og fremfor alt Björn Guðfinnsson og de to som har arbeidet på RÍN-prosjektet Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. De viktigste kjennemerkene har vært kjent lenge og jeg skal derfor bare i all korthet nevne noen av dem:

1. Motsetningen *linmæli/harðmæli*: de gamle harde klusilene *p t k* er blitt svekket til ustemt eller stemt *b d g* (i *tapa*, *aka* o. l.) i et stort område på Vest- og Sørlandet, fra Hrótafjörður til Berunes (Berufjörður) med store blandingsområder på begge sidene; Nordisland har bevart de aspirerte tenues, men dette *harðmæli* er nå på retur (overgangen til *b d g* er først belagt omkring 1800).

2. *l m n* (delvis også *ð*) er blitt ustemt foran *p t k* (*maðkur*, *stelpa* osv.) på et stort område fra Nordvest- over Vest- og Sør- til Sørøstisland, mens de er bevart mellom Skagafjörður og Fljótsdalshérað, men også dette nordislandske språkdraget er sterkt på retur.

3. En nordislandsk novasjon er overgangen *hv-* > *kv-* (pluralformen *hvalir* faller sammen med *kvalir*), belagt siden andre halvparten av det 18. hundreåret. Den er mer framgangsrik enn de foregående nordislandske trekk og omfatter etter Hreinn Benediktsson 1961–62 og Björn Guðfinnsson 1946 et stort område fra Norðurá i vest over hele Nordlandet til Sandvíkurheiði i øst, selvfølgelig også med store blandingsområder, mens *hv-* etter RÍN-prosjektets resultat for Vestur-Skaftafellssýsla og Reykjavík er på snar retur.

4. *Flámæli*, som gjør at f. eks. *viður* “tre” faller sammen med *veður* “vær”, et temmelig ungt fenomen sannsynligvis fra 19. hundreåret, forekom i Björn Guðfinnssons (1946) tid på tre nokså store områder på det vestlige Nordland (Húnavatnssýslur), på Sørvestisland (Gullbringusýsla til Borgarfjörður) og på Østisland (Langanes til Austur-Skaftafellssýsla), men det er ifølge de nyeste undersøkelser gått sterkt tilbake.

5. Monoftong foran *ng*, *nk* (*langur*, *löng*, *lengi*), et relik i Vestfjordene, er også sterkt på retur til fordel for diftonguttalen som har spredt seg siden begynnelsen av 14. hundreåret.

6. Bevart *rn rl* (*varla*, *stjarna* i stedenfor *vardla*, *stjardna*) har inntil nylig hatt sitt fofeste i Austur-Skaftafellssýsla med tilgrensende blandingsområder [17] til Reyðarfjörður i øst og østre Rangárvallasýsla i vest, men er allerede etter en rapport av Ingólfur Pálmason 1983 i full oppløsning.

7. Det likeledes sørøstislandske reliket monoftong foran *gi* (*lagi*, *bogi*, *tregi*, *stigi*) holder seg ifølge Ingólfur Pálmason noe bedre overfor diftongene som sprer

seg siden begynnelsen av 14. hundreåret, men viker ifølge de seneste undersøkelsene av Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson (1983, 1992) og Kristján Árnason (1987) nå også mer og mer for diftongene.

Like interessante som disse dialektgeografiske fakta er de metodene som islandsk dialektologi hittil har brukt. Ordgeografien kommer jeg tilbake til; her, i lydgeografien, er det påfallende hvor lite islandsk forskning har arbeidet med geografiske kart. I hele sin tjukke bok *Mállýzkur I* har Björn Guðfinnsson bare ett kart, nemlig over skoledistriktene, og de studiene fra RÍN-prosjektet som er blitt publisert i tidsskriftet *Íslenskt mál og almenn málfræði*, inneholder heller ikke mer enn fire kart; de eneste oversiktskartene over hele landet som jeg kjenner til befinner seg i de sammenfattende fremstillingene som Karl-Hampus Dahlstedt (1958) og Hreinn Benediktsson (1961–62) har publisert i form av kortere artikler. Derimot har islendingene vært tidlig ute med statistisk dialektforskning. Allerede Stefán Einarsson (1932, 1932a) har innom sitt begrensede forskningsfelt Østisland gjort statistiske beregninger og statistikken er også sentral i Björn Guðfinnssons og RÍN-prosjektets arbeider. Dette er da også forståelig ut fra det faktum at dialektgrenser på Island er mindre skarpe enn i andre land, at det er store overgangs- og blandingsområder som krever en nærmere undersøkelse. Merkverdige er det nok at islandsk forskning på denne måten rett og slett har antesipert en Labov, nemlig i den forstand at man i og med denne metoden nærmet seg sosiolingvistiske synspunkter og også kom inn på spørsmål som: i hvilken retning språkutviklingen går eller gikk.

Allerede Stefán Einarsson gjorde på denne måten ganske nøyaktige iakttagelser. Han tok ikke bare hensyn til kulturhistoriske faktorer, men nærmet seg delvis også en sosiolingvistisk lagdeling: på et par gardar i Borgarfjörður eystri konstaterte han at mora bare brukte stemte *ð l m n* foran *p t k*, sønnen bare ustemte, mens faren hadde en blanding, og på denne måten kunne han – sammen med andre faktorer – også se, i hvilken retning utviklingen gikk/går: den ustemte uttalen tar mer og mer overhånd (Stefán Einarsson 1932, 1932a). Björn Guðfinnsson (1946, 1964, 1981) kom delvis til lignende resultater, selv om han egentlig var interessert i helt andre ting: fonetikk og språkrøkt. Han ville finne ut, hvilke uttalevarieteter som var fremherskende og hvilke som ville bli det. I dette øyemed undersøkte han systematisk uttalen hos 10–13årige skolebarn i hele landet (tilsammen ikke mindre enn 6250 barn i den alderen) ved hjelp av lese- og skrivetest, samtaler og direkte spørsmål og han bokførte også nøyaktig barnas herkomst og kjønn. På denne måten nærmet han seg sosiolingvistiske problemstillinger, men han dro ikke de fulle konsekvensene av dette: han utelukket alle de eldre generasjonene fra sin statistiske undersøkelse, der det – av fremfor alt historiske grunner – hadde vært av særlig stor interesse å erfare noe om den eldste generasjonens (60 år og [18] oppover) språkholdning. Det er synd at Björn ut fra sitt spesielle utgangspunkt ikke her så sin sjanse, men stort sett var hans metode så moderne at bearbeiderne av RÍN-prosjektet kunne fortsette der han slapp: selv om sosiale skilnader i strengere forstand (klasseskilnader) ikke synes å være noe videre lingvistisk relevante, har de helt bevist arbeidet med kategorier som

alder, kjønn, mobilitet og slikt. Disse resultatene kan suppleres med en del interessante synspunkter som kommer frem i oversiktsfremstillingene til Dahlstedt 1958 og Hreinn Benediktsson 1961–62: begge to prøver på å fastslå dialektutviklingenes alder og Hreinn kommer da frem til en adskillelse av gamle utviklinger som har gjort seg gjeldene på store dialektområder (diftongering foran ng, nk og foran gi, segmentasjon *rl, rn > dl, dn*) og yngre utviklinger som er mer begrenset og kanskje først nå holder på å gjøre seg allment gjeldende (f. eks. *linmæli* eller *kv-* i stedet for *hv-*). Begge to viser også (med små avvik) at vi kan regne med hovedsakelig tre kjerneområder, et sørvestlig, et nordlig og et østlig (med fremfor alt konservative språkdrag), sannsynligvis også med et nordvestlig (i Vestfjordene) og begge to prøver også å forklare, hvorfor islandsken tross alt er så pass enhetlig (jfr. også Jón Aðalsteinn Jónsson 1964). Når det gjelder det siste, er det i tidens løp blitt nevnt flere forskjellige grunner; jeg vil ikke her komme nærmere inn på dem, jeg vil bare fremholde at jeg er enig i senere tiders oppfatning at den spredte busetningen, som forhindret dannelsen av lokale sentrer, har spilt en hovedrolle, likeledes de demografiske bevegelser som allerede tidlig må ha vært betydelige og har omfattet hele landet.

Men la meg til slutt si noen ord om den internt-islandske ordgeografien! Som sagt, er det ikke særlig mye vi vet om den og har Jón Aðalsteinn (1953, 1964) vært en av de få som har beskjeftiget seg med denne disiplinen. Da jeg skrev min avhandling om vestnordisk målgeografi (Bandle 1967), var jeg først og fremst interessert i forholdet mellom islandsk (og færøysk) og norsk, de internt-islandske forholdene som jeg fremla i slutten av boken, var mer som et biprodukt, men de kan kanskje allikevel være av interesse for islandsk forskning, og jeg har da i hvert fall også prøvd å tegne ordgeografiske kart. Ettersom materialet for det meste er samlet etter korrespondansemetoden (med hjelp fra *Orðabók Háskólans*), er jeg klar over dets mangler, men det er likevel slående, hvor mange overensstemmelser det viser med lydgeografien. Vi finner ikke bare tydelige motsetninger f. eks. mellom nord og sør eller nord, sør og nordvest og annet, men vi har også noen rett markante kjerneområder som stort sett overensstemmer med trekk som vi kjenner fra lydgeografien:

1. Tydelig er det nordislandske (med sentrum i området Skagafjörður – Eyjafjörður – Suður-Þingeyjarsýsla) med f. eks. *ærin beiðir* (*beiðist*) “er brunstig”, *fagrikeppur* “nettmage”, *heilast* “bli kvitt etterbøren”, *kúaklessa*, *-hlessa* “kuruke”, *rófa* “ rumpe på sau”, *stikill* “lite horn” og annet.
2. Et noe mindre markant ordområde når fra Østfjordene til Suðursveit i Austur-Skaftafellssýsla med ord som *gumsi* “kjæleord for gjeldvær”, *skammkeppur* “nettmage”, *snigill* “lite horn” og annet. [19]
3. Men dette og et sørøst- og sørislandsk område overlapper hverandre. Det sørlige området når med skiftende spredning for de enkelte ordene delvis fra Østfjordene helt til Faxaflói. Ord som *kúadella* “kuruke” eller *hil(d)gast* “bli kvitt etterbø-

ren” når til og med fra Norður-Pingeyjarsýsla over Østisland helt til Gullbringusýsla, andre som *gripir* “krøtter i største alminnelighet” når fra Fljótsdalshérað til Rangárvallasýsla, et annet som *arða* “lite horn” fra Fljótsdalshérað til Vestur-Skaftafellssýsla, *lausnir* “etterbør” fra Breiðdalur til Vestur-Skaftafellssýsla. Grensen for dette området er så flytende at det kan være vanskelig å finne en kjerne, men det er kanskje ikke helt av veien å bestemme Suðurlandsundirlendi og Skaftafellssýslur som sånn.

4. På Vestisland er det fremfor alt Vestfjordene som skiller seg temmelig markant ut som kjerneområde med *ála* “brunstig, om merra” og *kúahlass* “kuruke”.

Selv om disse områdene på mangfoldig vis overlapper hverandre, er overensstemmelsene med fonologiske forhold tydelige, ikke bare i Vestfjordene, men også f. eks. i det store sørlige området, hvor vi kan sammenligne spredningen av linmæli med de nevnte ordene som når fra det østlige Nordland helt til Gullbringusýsla, eller den mer begrensede *hv*-uttalen med sentrum i Skaftafellssýslur med utbredelsen av et ord som *lausnir*. Særlig interessante er overensstemmelsene ved de viktigste ordgrenser eller grensebunter: ved den gamle fjórðungsgrensen mellom Nord- og Vestisland (Húnavatnssýsla/Strandasýsla, ved Hrótafjörður), ved grensen mellom Norður-Pingeyjarsýsla og Fljótsdalshérað og i Breiðdalsområdet i sørøst, mens grensesonen i sørvest: mellom Faxaflói og Suðurlandsundirlendi, er mer utpreget i ordforrådet enn i fonologien.

Til en viss grad er forholdene i islandsk ordgeografi litt spesielle: grensene er mer enn andre steder ofte flytende, enkle motsetninger mellom f. eks. en nordlig og en sørlig type er temmelig sjeldne, ofte eksisterer et lokalt ord ved siden av et allment som da kanskje helst brukes i skrift, selv om det neppe fins et ord som er “mindreverdige” og alt, selv det mest lokale, er tillatt i skriften. Visse spørsmål er det ennå for tidlig til å bedømme ut fra mitt materiale, f. eks. hvor vidt – som Dahlstedt synes å mene – Nord- og Sørlandet er generelle novasjonsområder også i ordforrådet; sikkert er at også mer avsidesliggende områder som Sørøstlandet eller Vestfjordene ikke bare er reliktområder, de viser også leksikalske novasjoner som det sørøstlige *arða* eller *lausnir* og de nordvestlige *kúahlass* eller også *steggur* “hankatt”. Her venter en hel del oppgaver på sin bearbeidelse.

Selv om islandsk dialektgeografi hittil har stått litt i skyggen for andre viktige forskningsgrener innom islandsk filologi, er det et spennende område som byr på mange problem som også er viktige for språkhistorie og sosiolingvistikk og ikke minst også for islandsk kulturgeografi. Når det fra allmenlingvistisk hold kreves en ny sosiodialektologi, så har islandsk språkvitenskap de beste forutsetninger for den, men som ordgeografien viser, er det rett og billig at også den kulturhistorisk-kulturgeografiske synsvinkelen [20] kommer til sin rett. Islandske språkproblem er på mange måter litt spesielle, desto mer spennende er det å gi seg i kast med dem!

Litteratur

- Árni Magnússon. 1930, *Levned og skrifter*, udg. af Kommissionen for Det Arnamagnæanske Legat 2, København.
- Bandle, Oskar. 1967, *Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustieterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen*, A. Textband (Bibliotheca Arnamagnæana 28), B. Kartenband (Bibl. Arn. Supplementum 4), Hafnia.
- Björn Guðfinnsson. 1946, *Mállýzkur I*, Reykjavík.
- Björn Guðfinnsson. 1964, *Um íslenzkan framburð. Mállýzkur II*. Ólafur M. Ólafsson og Óskar Ó. Halldórsson unnu úr gögnum höfundar og bjuggu til prentunar (Studia Islandica 23), Reykjavík.
- Björn Guðfinnsson. 1981, *Breytingar á framburði og stafsetningu* (Smárit Kennaraháskóla Íslands og Iðunnar 7), Reykjavík.
- Bussmann, Hadumod. 1983, *Lexikon der Sprachwissenschaft* (Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.
- Chapman, Kenneth G. 1962, *Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships*, Oslo.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1958, "Ísländsk dialektgeografi. Några synpunkter", i *Scripta Islandica* 9, 5–33.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1958, "Íslenzk mállýzkulandafræði", i *Skírnir* 132, 29–63.
- Halldór Halldórsson. 1943, "Um málvöndun", i *Stígandi* 1, 19–28 og 81–90.
- Hreinn Benediktsson. 1961–62, "Icelandic Dialectology. Methods and Results", i *Íslenzk tunga* 3, 72–113.
- Hægstad, Marius. 1942, *Vestnorske maalføre fyre 1350, II. Sudvestlandsk, 2. Indre Sudvestlandsk. Færøymål. Islandsk. Tredje bolken: Islandsk* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II: Historisk-Filosofisk Klasse 1941, No. 1), Oslo.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. 1984, "Um reykvísku", i *Íslenskt mál og almenn málfræði* 6, 113–134.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. 1986, "Um skagfirsku", i *Íslenskt mál og almenn málfræði* 8, 31–62.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. 1992, "Phonological Variation in 20th Century Icelandic", i *Íslenskt mál og almenn málfræði* 14, 89–128.
- Ingólfur Pálmason. 1983, "Athugun á framburði nokkurra Öräfinga, Suðursveitunga og Hornfirðinga", i *Íslenskt mál og almenn málfræði* 5, 29–51.
- Jón Aðalsteinn Jónsson. 1953, "Lítill athugun á skaftfellskum mállýzkuatriðum", i *Afmælisveðja til próf. dr. phil. Alexanders Jóhannessonar*, Reykjavík, 139–150.
- Jón Aðalsteinn Jónsson. 1964, "Íslenzkar mállýzkur", i Halldór Halldórsson ed., *Þættir um íslenskt mál eftir nokkra íslenska málfræðinga*, Reykjavík, 65–87.
- Kjartan Ottósson. 1992, *The Icelandic Middle Voice: the morphological and phonological development*, Lund.
- Kristensen, Marius. 1924, "Oplysninger om islandske dialektforskelle", i *Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 nov. 1924*, Helsinki.
- Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson. 1983, "Um málfar Vestur-Skaftfellinga", i *Íslenskt mál og almenn málfræði* 5, 81–103.
- Kristján Árnason. 1987, "Icelandic Dialects Forty Years Later", i Pirkko Lilius & Mirja Saari, ed., *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6, Helsinki, 79–92.
- Kuhn, Hans. 1935, "Die sprachliche Einheit Islands", i *Zeitschrift für Mundartforschung* 11, 21–39. [21]
- Kuhn, Hans. 1952, "Die norwegischen Spuren in der Lieder-Edda", i *Acta philologica Scandinavica* 22, 65–80.

- Kuhn, Hans. 1955, "Zur Gliederung der germanischen Sprachen", i *Zeitschrift für deutsches Altertum* 86, 1–47.
- Larsen, Amund B. 1896, "Om de nordiske dialekters forhold til nabosprogene", i *Sproglig-historiske Studier tilegnede C. R. Unger*, Kristiania.
- Modéer, Ivar. 1957, "Ur det isländska allmogespråkets skattkammare", i *Scripta Islandica* 8, 21–25.
- Sandøy, Helge. 1994, "Utan kontakt og endring?" i Ulla-Britt Kotsinas & John Helgander, utg., *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*. Föredrag från ett forskarsymposium, Stockholm.
- Sigfús Blöndal. 1920–24, *Íslenzk-dönsk orðabók, Islandsk-dansk Ordbog*, Reykjavík.
- Stefán Einarsson. 1928–29, "On Some Points of Icelandic Dialectal Pronunciation", i *Acta philologica Scandinavica* 3, 264–279.
- Stefán Einarsson. 1932, "Um mál á Fljótsdalshéraði og Austfjörðum 1930", i *Skírnir* 106, 33–54.
- Stefán Einarsson. 1932a, "Icelandic Dialect Studies I. Austfirðir", i *Journal of English and Germanic Philology* 31, 537–572.
- Westergård-Nielsen, Christian. 1946, *Låneordene i det 16. århundredes trykte islandske litteratur* (Bibliotheca Arnamagnæana 6), Hafnia.

Ágrip

Í þessari grein reifar höfundurinn aðferðir og viðfangsefni landfræðilegra mállýskurannsókna á íslensku. Í upphafi greinarinnar er spurt hvort til séu íslenskar mállýskur. Með því að gefa sér að út frá ákveðnum forsendum (þ. e. landfræðilegri dreifingu tiltekinnna málfyrirbæra) megi tala um íslenskar mállýskur, reynir höfundur að sýna fram á að landfræðilegar mállýskurannsóknir á íslensku verði að taka tillit til tveggja atriða: tengsla íslensku við norsku (norskar mállýskur) og innbyrðis dreifingar staðbundinna mállýskueinkenna á Íslandi. Varðandi fyrra atriðið blasa við tvö viðfangsefni: 1. Uppruni íslenskunnar með tilliti til norsks bakgrunns hennar. Hér heldur höfundur greinarinnar fram viðhorfi sem oft er litið framhjá; að íslenska hafi orðið til við samruna mállýskna sem sé dæmigerður fyrir aðstæður í nýlendum. 2. Eðli þeirra líkinda sem eru með íslensku og norsku eftir landnám Íslands. Í þessu samhengi ræðir höfundur möguleika á svipaðri þróun málanna vegna sameiginlegs uppruna þeirra og möguleika á svipaðri þróun vegna menningarlegra samskipta, og reynir að sýna fram á að taka verði tillit til hvors tveggja. Í öðrum hluta greinarinnar rekur hann nokkur þekkt dæmi um landfræðilega dreifingu hljóðfræðilegra séreinkenna, ræðir aðferðir sem eru sérkennandi fyrir íslenskar mállýskurannsóknir og birtir dæmi um staðbundin orð sem fylgja mörkum mállýskusvæða. Að lokum óskar hann eftir frekari rannsóknum á sviði félagslegra mállýskurannsókna og landfræðilegri dreifingu orða.

